

kapta meg. 1972-ben Sao Paulóban hunyt el.

Mudrák József nagy érdeme, hogy a huszadik század jeles színész egyéniségének nemcsak művészi pályáját elevenítette fel, hanem sorsának valós történetét is feltárta. Munkájához egykorú színházi- és filmújságokat és nagy könyvészeti apparátust használt, megkereste a művész családját, még élő kollégáit és az ő emlékezéseiket is beépítette könyvébe. A kiadvány értékét nagyban növeli a sok, ma már újdonságszámba menő illusztráció, amelyek nemcsak Szilassyról, hanem

korának színházi és filmművészetéről is vizuális élményt nyújtanak. Talán a régi (jó vagy kevésbé sikerült) színdarabok, filmek szűzségét lett volna érdemes rövidebbre fogni. Filológiai igényességre vall a gazdag jegyzet apparátus és a művész pályájának, szerepeinek táblázatokon való nyomon követése.

Mudrák József könyvével – az Attraktor Kiadó jóvoltából – hiánypótló életrajzzal gazdagodott a magyar színház- és filmtörténeti irodalom.

Korompai Gáborné

**Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.):
A bolognai folyamat Közép–Európában.**

Új Mandátum Könyvkiadó, 2008. 368 lap

A Kozma Tamás és Rébay Magdolna által szerkesztett, 2008 végén megjelent tanulmánykötet napjaink egyik nemzetközileg is fontos témájáról, az ún. bolognai folyamatról szól. A felsőoktatási reformfolyamatot a magyar nyelvű szakirodalomban alig alkalmazott szemléletmentén, regionális összefüggésekben vizsgálja.

A szerkesztők két érveléssel indokolják, hogy miért kerülhet egy régió a bolognai folyamat vizsgálatok középpontjába. Az első Közép–Európa országainak közösen megélt történelmével kapcsolatos: a kötetben a bolognai folyamat megvalósulása szempontjából bemutatott közép-európai országokban (leszámítva Ausztriát) egyszerre zajlott és zajlik a rendszerváltás, és ennek részeként tekintenek a felsőoktatási rendszer átalakulására. Másrészt az teszi indokolttá a Közép–Európára összpontosító szemléletet, hogy az itt meghonosított humboldti egyetemi modellben más tanulságokkal jár a folyamat vizsgálata,

mint az egyéb felsőoktatási modellek (angolszász, francia, skandináv) szerint kialakuló felsőoktatási rendszerekben.

A tanulmánykötet első részében (*Megközelítések*) a szerzők a kutatási kérdéseket fogalmazzák meg és állást foglalnak módszertani kérdésekben. Kozma Tamás és Ruth Keeling tanulmányai a társadalomtudós és a társadalomkutató megfelelő hozzáállásának szükségességét hangsúlyozzák ahhoz, hogy érvényes kérdések legyenek feltehetőek a folyamat vizsgálatában. A kutató dilemmáját az okozza, hogy maga is a felsőoktatásban tanít vagy kutat, érintett a bolognai folyamatban, így nehéz a távolságtartást megteremteni. Másrészt nehéz behatárolni a kutatás tárgyát: a bolognai folyamatot politikai cselekvésként értelmezve feltűnő, hogy az nem egységes, prioritásai folyamatosan változnak, számos szakértői csoport, dokumentumok, elemzések tömege veszi körül.

Kozma Tamás szerint a társadalomtudós közelítésében kulcskérdés a puffer

szervezetek, vagyis olyan köztes szervezetek vizsgálata, amelyek adminisztrációs-bürokratikus tevékenységük révén érdemben befolyásolják a felsőoktatás átalakítását. A szerző így egy új lehetséges nézőpontot is kijelöl a bolognai folyamat vizsgálatában: a felsőoktatási szervezatkutatást, a felsőoktatási bürokrácia kutatását, amit metaforikusan a folyamat „oldalnézetének” tekinthetünk. Az új kutatási irányvonal egyik lehetséges gyakorlati módszerét ismerteti Ruth Keeling. Véleménye szerint kvantitatív empirikus (statisztikai szemléletű) kutatással alig lehetséges a bolognai folyamat tanulmányozása. A policy- és a narratíva-elemzésekben alkalmazott kvalitatív módszerek közül az etnográfiai módszer mellett érvel. A módszer előnye, hogy helyi (országokra vonatkozó vagy intézményi) esettanulmányok elkészítésével felfedhetők, hogyan épül be a nemzetek fölötti politikai akarat az országok és az egyes intézmények mindennapi életébe, bizonyos esetekben miért lassul vagy reked meg a folyamat.

A fenti alapvetésre épülve az *Országok* részben tíz tanulmány olvasható, nyolc közép-európai országról. Az országok és a tanulmányok a következők (a tanulmányok kötetbeli sorrendjét követve a felsorolásban): Magyarország, Horvátország, Szerbia, Szlovénia, Románia, Ukrajna, Szlovákia, Ausztria. Magyarország és Románia esetében két-két tanulmány szerepel a kötetben. Az esettanulmányok különlegessége, hogy a szerzők mind vagy magyar identitással, vagy kiváló magyar nyelvismerettel bíró kutatók, akik jól ismerik a bolognai folyamat bevezetésének körülményeit hazájukban. Így a magyar nyelv mintegy a kutatók által beszélt közös anyanyelvként szerepel a leírásokban. Az országtanulmányok szerkezetileg hasonló rendszerezésre épülnek: alkalmazzák a törté-

neti közelítést, bemutatják a bolognai folyamatnak az adott országra érvényes történelmi-társadalmi kontextusát, utalnak a folyamat részelemeire (törvényi-jogi háttér, oktatók és hallgatók a folyamatban, mobilitás), végül eltérő hangsúllyal mutatják be a kisebbségi oktatás helyzetét a megváltozott felsőoktatási környezetben.

Jelen keretek között a Magyarországgal kapcsolatos megállapítások közül mutatunk be néhányat. A Pusztai Gabriella – Szabó Péter Csaba által írt tanulmány (*A bolognai folyamat recepciója Magyarországon*) 2005-től 2007-ig kíséri végig a magyar nyelvű sajtóban megjelent vitákat és publicisztikákat, amelyek a bolognai folyamattal foglalkoznak. Ezt kiegészítik szakértőkkel és döntéshozókkal készített strukturált interjúk. A szerzők megállapítják, hogy a legtöbb nyilatkozó válsághelyzetről, az oktatás minőségének romlásáról, korábbi időszak felsőoktatási értékeinek elvesztéséről beszél, ami szoros összefüggésben van azzal, hogy Magyarországon a felsőoktatás tömegesedése és a bolognai folyamat szerinti átalakulás párhuzamosan zajlik. A sajtóanyagok és az interjúk alapján visszatérő elem, hogy elmaradt a széles körű egyeztetés a felsőoktatásban résztvevő személyekkel. Barakonyi Károly (*Bologna Hungaricum*) szerint Magyarországon külön problémát okozott, hogy a bolognai folyamat követése időben egybe esett a 2000-es évek közepén az intézmények számbeli bővülésével, így egyfajta versengés alakult ki a főiskolák és az egyetemek között a kétciklusú képzésben: az egyetemek megpróbálták kiszorítani mesterképzésből a főiskolákat, a főiskolák pedig az alapképzésből az egyetemeket. Ez összekapcsolódott azzal, hogy a képzés tartalmában nem illeszkedik az Európai Felsőoktatási Térség megalkotásának filozófiájához,

így Barakonyi Károly szerint elképzelhető, hogy Magyarország nem lesz profitáló tagja az Európai Felsőoktatási Térségnek.

Az egyes országokban tapasztalt jelenségeket két összegző tanulmány követi a *Közép-európai tendenciák* részben. A kötet e tanulmányok révén valósítja meg a bevezetőként meghatározott célkitűzést, azaz válik Közép-Európát általánosságban jellemző köteté. Voldemar Tomusk *A felvilágosodástól a bolognai folyamathig* című írása a szerző szóhasználatában a „felvilágosodás nevű projekt” részeként mutatja be „kelet” és „nyugat” viszonyát, annak történelmi dinamikáját; ennek a dinamikának a része a szerző szerint a bolognai folyamat. A tanulmány abban különbözik a kötet írásaitól, hogy gondolatmenetében részben esszé-jellegű, részben szaktudományos elemzés, ezzel is szélesíti a kötet írásainak műfaji sokszínűségét. Tomusk a bolognai folyamatot nem önálló jelenségnek, azaz nem pusztán felsőoktatási reformfolyamatnak tekinti, hanem a kelet-európai térség történelmi folyamatában vizsgálja. A szerző szerint a Szovjetunió összeomlása után a kelet-európai országok megkapták a lehetőséget arra, hogy történelmüket önmaguk irányítsák, a lehetőséggel azonban nem éltek, és egy újabb tömbösítésbe, az „Európai Egyesült Államok” kialakításába kapcsolódnak be. Ezzel a jelenséggel a szerző kritikus véleményt fogalmaz meg: „Az európai nemzetek új testvérisége helyett az európai felsőoktatás átalakítása egy angol nyelvű tudásáruházhhoz vezet.” Ebben a helyzetben a periférikus országok (például a volt szocialista országok) másodrendűek, elfogadva alacsonyabb rendűségüket inkább utánózzák a centrum országait, értékeikkel nem képesek a közös európai értékrendet bővíteni.

Kozma Tamás *Politikai rendszerváltás és felsőoktatási reform* című írása a

kötet zárótanulmánya. Ebben az összegző írásban a szerző a narratívaelemzés módszerét alkalmazva értelmezi a felsőoktatás átalakításának folyamatát. Két narratívumot állapít meg a közép-európai országokhoz kapcsolódóan, mindkettőt a felsőoktatás átalakításában érdekeltek formálták, jobbára saját nyilvánosan ki nem mondott érdekeik képviselőire és elfedésére. Az egyik narratívum az Európai Felsőoktatási Térséghez történő csatlakozás. Ebben az összefüggésben a bolognai folyamat követése hozzásegíti a régiónak a rendszerváltás után komoly nehézségekkel szembesülő országait ahhoz, hogy egy egységes felsőoktatási rendszerbe kapcsolódjanak be. A szerb, a horvát és az ukrán felsőoktatás átalakításában különösen gyakran szerepel ez az érvrendszer. Ebben az összefüggésben a felsőoktatás átalakítása mintegy fedőneve az adott ország integrációjának. A másik narratívum a szerint a felsőoktatás európai reformja azért szükséges, mert a globalizáció és a gazdasági verseny kényszeríti Európában az egységes és rugalmas felsőoktatási rendszert. A szerző meglátása szerint ez Ausztriában és Magyarországon sokszor hangoztatott érv.

Végül a szerző ellentmondásokat mutat be, amelyek bizonyítják, hogy a bolognai folyamat sokkal inkább politikai tettek sorozata mint a felsőoktatást érintő változássorozat: 1. két bolognai nyilatkozat létezik, amelyek közül az 1999-es határozza meg a folyamat jelenlegi menetét, 2. a közhiedelemmel ellentétben a bolognai folyamat dokumentumai pusztán ajánlásokat fogalmaznak meg, azáltal válnak jogforrássá, hogy az azokat aláíró nemzeti oktatásirányítási szervezetek később hivatkoznak rájuk, 3. a bolognai folyamat dokumentumait köztes szervezetek hozzák létre, az Európai Bizottság képviselői a konferenciákon csak megfigyelők.

A kötet jelentőségét a módszertani újszerűsége túl emeli, hogy mintegy 40 lap terjedelemben alkalmat ad a „bolognai folyamatnak nevezett felsőoktatási reform” dokumentumainak újratanulmányozására (*Dokumentumok* rész). Az eredeti dokumentumok újrafordításával lehetőséget nyújt a kutatásra: annak végigkövetésére, hogy az eredetileg megfogalmazott célkitűzések, nyilatkozatok a többszörös szűrőkön, fordításokon, a puffer-szervezetek tevékenységén, a különféle nyilatkozatok (például: Magna Charta Universitatum, 1988) „elfelejtésén” keresztül hogyan változtak át a mai politikai döntéseket meghatározó dokumentummokká. Az eredeti dokumentumok eléréséhez a szerkesztők az interneten elér-

hető elektronikus változatot közölték. Kritikaként fogalmazható meg a tanulmánykötet e részével kapcsolatban, hogy egy rövid bevezetőtől eltekintve nem közöl elemzéseket a szövegek folyamatos változására vonatkozóan, pedig a bevezető sokat sejtet a dokumentumok vizsgálatával kapcsolatban: a politikacsinálás nyelvi eszközeinek bemutatását vállalja. A közölt szövegek ugyanakkor megteremtik a nemzetközi és nemzeti oktatáspolitikát kutatók lehetőségét arra, hogy kvalitatív módszerekkel végezzék a szövegváltozatok önálló életét, bemutassák, hogyan teremtenek önálló nyelvezetet, önálló politikai világot a szövegek.

Gál Attila